جغرافیای تاریخی ضرب سکه‌ها با نام مبارک امام رضا (ع)

دکتر عباس سرافرازی[۱]

تاریخ دریافت: ۱۳۹۲/۱۱/۷
تاریخ پذیرش: ۱۳۹۳/۳/۲۵
شماره صفحات: ۲۱-۱۱

چکیده

شیعیان و پیروان ائمه اطهار از صدر اسلام در تلاش بودند که نام ائمه را در سکه‌ها نقر نمایند. گرچه نام حضرت علی (ع) و امام رضا (ع) در سکه‌های دوره اولیه اسلامی وجود دارد، اما از دوره ایلخانی، به‌خصوص غازان خان، نام ائمه اطهار به‌طور رسمی در سکه‌ها آورده شد. ضرب سکه‌های طلا و نقره به نام امام رضا(ع) و نوشتن نام آن حضرت بر سکه‌ها از سال ۲۰۲ هجری و از دوره مأمون عباسی آغاز گردید. اولین سکه به نام ایشان در خراسان در شهرهای مرو و سمرقند و در مرحله بعد در اصفهان ضرب گردید که در آن‌ها آن حضرت «ولیعهد مسلمین» نامیده شده‌اند نه ولیعهد مأمون. به علت محبوبیت امام رضا (ع) در بین مردم حتی پس از شهادت امام ضرب سکه به نام ایشان رواج داشته است. بسیاری از پادشاهان چون از نفوذ معنوی امام رضا(ع) در بین مردم آگاهی داشتند، تلاش نمودند با نشان دادن ارادت خود به آن امام همام بر میزان محبوبیت خود بیفزایند؛ بنابراین ضرب سکه به نام آن حضرت در دوران صفویه و پس‌ازآن رونق بسیاری گرفت. نوشتن نام و القاب و صفات امام رضا (ع) و همچنین نقش گنبد و بارگاه امام بر سکه‌ها نشان از اهمیت مقام والای آن امام همام دارد. روش بکارگرفته شده در این پژوهش، روش تاریخی با تکیه بر منابع کتابخانه‌ای است. مهم‌ترین یافته تحقیق آن است که نشان می‌دهد ائمه اطهار و به‌ویژه امام رضا(ع) در بین مردم، عزیز و بسیار محترم بوده‌اند و صاحبان قدرت مجبور بودند به خاطر نفوذ تشیع از نام آنان استفاده کرده و از آنان به بزرگی یاد کنند و به نام آنان سکه ضرب نمایند.

کلیدواژه ها:

سکه، تشیع، امام رضا (ع)، صفات، پادشاهان.

۱- دانشیار گروه آموزشی تاریخ و عضو هیئت علمی دانشگاه فردوسی مشهد ab.sarafrazi@um.ac.ir

۱- مقدمه

سکه‌ها به‌عنوان داده‌های تاریخی دارای اهمیت زیادی هستند. مسلمانان از همان ابتدا به اهمیت اقتصادی، اجتماعی، سیاسی و مذهبی سکه‌ها پی بردند؛ چون سکه یک پادشاه به معنای تسلط و حاکمیت وی و نشانه قدرتمندی بود. از دوره عمر بن خطاب برخی والیان و حتی خود وی اولین شعارهای اسلامی را بر سکه‌های ساسانی که هنوز رواج داشت، افزودند (مقریزی،۱۹۶۷: ۸).

در روزگار حضرت علی (ع) عبارت «ولی‌الله» بر سکه به‌ویژه سکه سال ۳۷ هـ افزوده شد (زیدان، ۱۹۱۶: ۴۹ و ۵۸). در دوران حکومت عبدالملک بن مروان وی به عربی سازی سکه‌ها پرداخت (ترابی،۱۳۵۰: ۱). قدیمی‌ترین روایت در باب سکه‌های اسلامی از طبری است که به نقل از واقدی ضرب نخستین سکه اسلامی را در سال ۷۶ هـ می‌دانند (طبری، بی‌تا: ۲۵۶/۶). در بین بزرگان شیعی نام حضرت علی (ع) و امام رضا (ع) در سکه‌های حکام و پادشاهان مسلمان بیشتردیده می‌شود.

نام حضرت علی به‌صورت مستقل اولین بار بر سکه‌ای متعلق به وهسودان بن محمد از خاندان مسافریان آمده که آن حضرت را «خلیفۀالله» خوانده است. شعار شیعی «علی ولی‌الله» برای نخستین بار در سکه‌های یافت شده موجود بر سکه‌ای از باوندیان مازندران دیده می‌شود که رستم بن شیروین (۳۳۰-۳۷۰ هـ) آن را ضرب کرده است (شمس اشراق،۱۳۶۹: ۳۱). حکمرانان محلی که گرایش‌های شیعی داشتند سکه‌هایی با شعارهای شیعی ضرب کرده‌اند امّا از دوره ایلخانان مغول خصوصاً غازان خان و محمد اولجایتو شعارهای شیعی و نام ائمه اطهار (س) رواج کامل یافت (رشیدالدین فضل‌الله، ۱۳۵۸: ۱۶۹).

۲-سکه‌های امام رضا (ع)

امام علی بن موسی‌الرضا (ع) را مأمون از مدینه به خراسان دعوت کرد و فرستاده‌اش نزد آن حضرت، رجاء ابن ابی الضحاک، خویشاوند فضل بن سهل بود. پس از وارد شدن امام به بغداد آن بزرگوار را از راه بصره آوردند تا به مرو رسید و مأمون در روز دوشنبه هفتم ماه رمضان سال ۲۰۱ هـ به ولیعهدی پس از خود با ایشان بیعت نمود و مردم را به جای سیاه، سبزپوش کرد و فرمان آن را به اطراف و نواحی نوشت و برای حضرت رضا (ع) بیعت گرفت و به نام ایشان بر منبرها خطبه خواندند و دینار و درهم به نام آن حضرت سکه زدند و کسی نماند که لباس سبز نپوشد (یعقوبی،۱۳۵۶: ۲۸۹).

در مورد صحت ضرب سکه به نام امام رضا (ع) عالم بزرگ شیعه شیخ صدوق (متوفی ۳۸۱ هـ) در کتاب عیون اخبار الرضا می‌نویسد: از محمد بن احمد بن ادریس رضی‌الله‌عنه به سند مذکور در متن از معمر بن خلاد روایت کرده که گفت: ریّان بن صلت در مرو زمانی که فضل بن سهل او را به پاره‌ای از شهرهای خراسان به‌عنوان والی گسیل داشته بود به من گفت: دوست دارم از ابوالحسن علیه‌السلام برای من اجازه بگیری که خدمتش برسم و سلامی عرض کنم و خیلی میل دارم از لباس‌هایش چیزی بدهد و از پول نقد درهمی از دراهمی که به نام او سکه زده‌اند. گوید: من بر حضرتش وارد شدم، قبل از اینکه اظهاری کنم خود حضرت ابتدا فرمود: راستی، ریّان خواسته است بر ما وارد شود و از لباس ما و از درهم چیزی خواسته باشد به او عطا کنیم من او را اذن می‌دهم نزد من بیاید. بعد ریّان آمد و سلام کرد.

امام علیه‌السلام دو دست لباس و سی درهم از همان سکه‌هایی که به نام او زده‌اند به وی بخشید (شیخ صدوق،۱۳۹۲، ج ۲: ۵۰۳). ابوالفضل بیهقی نیز می‌نویسد: نام رضا بر درم و دینار و طراز از جامه‌ها نبشتند (بیهقی، ۱۳۷۵، ج ۶: ۱۷۲). این روایات که در منابع تاریخ اسلام ذکرشده می‌رساند اصل گزارش ضرب سکه به نام امام رضا (ع) صحیح است و در آن شک و تردیدی وجود ندارد.

بنابراین اولین سکه اسلامی که نام دو نفر از امامان شیعه (حضرت علی و امام رضا) بر آن‌ها نقش بسته، سکه مشهور به سکه امام رضا (ع) است. در روی سکه در دایره وسط آمده: الله / محمد رسول‌الله / المأمون خلیفۀ الله / مما امر به الامیر الرضا / ولی عهد المسلمین علی بن موسی / بن علی بن ابی‌طالب / ذو الریاستین، در حاشیه روی سکه آیه: محمد رسول‌الله ارسله بالهدی و دین الحق لیظهره علی الدین کله و لو کره المشرکون، در پشت سکه در دایره وسط در چهار سطر: لا اله الا / الله وحده / لا شریک له / المشرق، در پشت سکه دو دایره است که در دایره حاشیه کوچک‌تر، بسم‌الله ضرب هذا الدرهم بمدینۀ اصفهان سنه اربع و ماتین، در دایره بزرگ‌تر (حاشیه خارجی) لله الامر من قبل ومن بعد یومئذ یفرح المومنون بنصرالله. لازم به ذکر است ضرب سکه‌های امام رضا در سال‌های ۲۰۲ هـ بود (سرافراز، ۱۳۸۵: ۱۷۴) که نشان از اهمیت نقش امام رضا (ع) در

رویدادهـای آن زمـان اسـت.(تصویر۱)
برخـی نـکات در سـکه امـام رضـا (ع) وجـود دارد کـه حائـز اهمیـت اسـت. اول اینکـه در تمامـی سـکه‌ها حضـرت «ولـی عهـد مسـلمین» نامیـده شـده اسـت نـه ولیعهـد مأمـون؛ دوّم اینکـه مسـکوکات در شـرق ناحیـه خلافـت ماننـد مـرو و سـمرقند ضـرب شـده و کلمـه «المشـرق» در متـن سـکه‌ها مؤیـد ایـن نظریـه اسـت؛ سـوّم عبـارت ذوالریاسـتین اسـت (صاحـب شمشـیر و قلـم) لقـب فضـل بـن سـهل، وزیـر مأمـون و از دوسـتداران و پیـروان حضـرت رضـا (ع) کـه در تمـام سـکه‌ها دیـده می‌شـود و نشـان می‌دهـد کـه فضـل در ضـرب سـکه‌های اولیّـه نظـارت مسـتقیم داشـته‌ زیـرا امرایـی کـه بـر سـکه نظـارت داشـتند معمـولاً نامشـان در متـن سـکه‌های عباسـی نوشـته می‌شـد (سـرافراز، ۱۳۸۵: ۱۷۳).
از ایـن سـکه‌ها بعـد از شـهادت امـام رضـا (ع) در شـرق و غـرب ایـران یعنـی درمـرو و سـمرقند و فـارس و ری و اصفهان ضرب شده است.

۳- نام مبارک امام رضا بر سکه‌های ایلخانی

در دوره ایلخانـان و از دوره غـازان خـان بـه خاطـر از بیـن رفتـن و انقـراض دسـتگاه خلافـت عباسـی حـک شـعائر شـیعی بـر سـکه‌ها رواج بیشـتری یافـت و بـرای اولیـن بـار نـام خلفـای راشـدین و نـام ائمـه معصومیـن ازجملـه نـام مبـارک امـام رضـا (ع) بـر بسـیاری از سـکه‌ها نقـر گردیـد و چـون نـام امـام رضـا (ع) بـا نـام یـازده امـام دیگـر ذکرشـده نمی‌تـوان آن‌هـا را فقـط سـکه امـام رضـا نامیـد. در دوره غـازان خـان سـکه جالب‌توجـه دیگـری رواج یافـت کـه «درسـت طـلا» نامیـده می‌شـد. درسـت طـلا سـکه‌ای تشـریفاتی بـود کـه بـه طریـق انعـام و هدیـه در جشـن‌ها و اعیـاد بـه شـخصیت‌ها داده می‌شـد نقـر اسـامی دوازده امـام ازجملـه نـام حضـرت رضـا (ع) بـر ایـن سـکه‌ها نمایانگـر اهمیـت و رونـق تشـیع در ایـن دوره اسـت (بیانـی، ۱۳۷۲، ج ۲: ۴۶۳). اشـپولر نقـر نـام دوازده امـام را دلیـل رونـق تشـیع در ایـن دوره می‌دانـد (اشـپولر،

تصویر۱) نام مبارک امام رضا بر سکه های ایلخانی

۱۳۶۸: ۴۶۳). سلطان محمد اولجایتو (۷۰۳ ـ ۷۱۶) هشتمین ایلخان مغول اولین سلطانی بود که مذهب تشیع را در تمامی ایران رسمیت داد وی سکه‌های شیعی ضرب نمود که نام مبارک حضرت رضا به همراه ائمه دیگر شیعه نقر گردید، اولجایتو در سال ۷۰۹ هـ / ۱۳۱۰ میلادی تصمیم به قبول تشیع گرفت (جی، آ، بویل، ۱۳۶۶: ۳۶۹) دو سکه توسط این سلطان در سال‌های ۷۱۰ و ۷۱۴ هـ در شیراز ضرب شده است. (تصویر۲) در روی سکه دیناری اول به وزن ۸/۱ گرم که در سال ۷۱۰ هـ ضرب شده این عبارت وجود دارد: ضرب فی ایام دولته المولی السلطان الاعظم مالک الرقاب الامم اولجایتو سلطان غیاث الدنیا والدین خدابنده خلد الله ملکه در حاشیه سکه: لله الامر من قبل/ من بعد/ ضرب شیراز/ سنه عشره سبعمائه (۷۱۰ هجری قمری) پشت سکه: لا اله الا الله/ محمد رسول‌الله و علی ولی‌الله نقر شده و در حاشیه داخلی: بسم‌الله الکریم و در حاشیه خارجی آمده است: اللهم صل علی‌محمد و علی و الحسن و الحسین و علی و محمد و جعفر و موسی و علی و محمد و علی و الحسن محمد الحجه»(بیانی، ۱۸۰:۱۳۷۹).

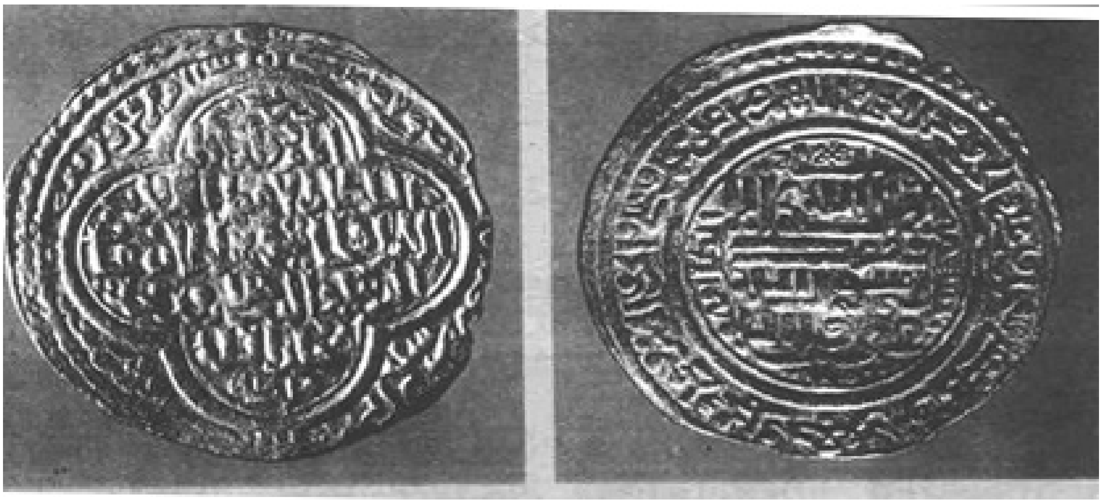
ضرب سکه‌های دوره ایلخانی با نام ائمه معصومین پس از دوره آنان نیز ادامه یافت. طغاتیمور خان که در مازندران، استرآباد و خراسان حکومت داشت در سال ۷۵۶ هـ سکه‌ای در آمل ضرب نمود با نام دوازده امام. با اینکه وی اهل سنت بود این سکه را ضرب کرده است (معطوفی،۱۳۹۲: ۲۲۲ و ۲۲۵) در سال ۷۸۶ هـ در استرآباد سکه‌ای را امیر تیمور گورکانی ضرب نموده است به وزن ۴/۴۰۰ گرم که در حاشیه آن نام دوازده امام نقر شده است (همان: ۲۱۲) و همچنین سکه دیگری در سال ۸۰۷ هـ به وزن ۴ گرم با نام دوازده امام توسط امیر تیمور گورکانی ضرب شده است (ترابی طباطبائی، ۱۳۴۷: ۵۵). بر سکه‌های سربداران و برخی سلسله‌های محلی نام ائمه اطهار نقش بسته است.

۳-۱نام امام رضا (ع) بر سکه‌های دوره صفویه

بر سکه‌های صفویان از زمان شاه اسماعیل اول (۹۰۶ ـ ۹۳۰ هـ) بنیانگذار سلسله صفویه نام ائمه شیعه نقر شده است این سکه‌ها در شهرهای مختلف ازجمله: بلخ، تبریز، یزد، تربت‌حیدریه و غیره ضرب شده که در موزه آستان قدس رضوی نگهداری می‌شود (شریعت زاده، ۱۳۹۰: ۲۵۶). برای اولین بار از دوره شاه اسماعیل دوّم تحولی در مطالب روی سکه‌ها به وجود آمد و آن نقر اشعار فارسی بود وی که متهم به سنی شدن گردیده بود برای اثبات تشیع خود این بیت را بر سکه خود نقش نمود:

زمشرق تا به مغرب گر امام است
علی و آل او ما را تمام است

از دوره شاه‌عباس دوم (۱۰۵۲ ـ ۱۰۷۷ هـ)، سلیمان اوّل (۱۰۷۷ ـ ۱۱۰۵ هـ) و شاه سلطان حسین (۱۱۰۵ ـ ۱۱۳۵ هـ) بیشتر اشعار حک‌شده در خصوص ارادت این پادشاهان به حضرت علی (ع) بود، اما با توجه به عنایت ویژه‌ای که از دوره صفویان به مشهد مقدس گردید، نام حضرت امام رضا به‌طور خاص بر سکه‌ها نقش‌بست. این تحول بیشتر در دوران پس از شاه‌عباس اوّل بود. این پادشاه در رقابت‌های سیاسی و مذهبی که با عثمانیان داشت

تصویر۲) دو سکه توسط این سلطان در سال‌های ۷۱۰ و ۷۱۴ هـ در شیراز

برای تضعیف نمودن آنان در صدد بر آمد از رفتن زوّار به کربلا و نجف جلوگیری به عمل آورد چون هرساله مبلغ قابل‌توجهی ارز) طلا و نقره (توسط زائران از ایران خارج می‌شد به این خاطر رونق و گسترش حرم امام رضا را موردتوجه قرار داد و از این زمان و در دوره جانشینان شاه‌عباس نام امام رضا در سکه‌ها بیشتر نقر گردید، در دوره شاه‌طهماسب دوّم (۱۱۳۵ ـ ۱۱۴۴ هـ) نام امام رضادر شعری بر سکه آورده شد که از این سکه تعداد زیادی در موزه‌های مختلف نگهداری می‌شود. این سروده عبارت است از:(تصویر۳)

از خراسان سکه بر زر شد به توفیق خدا

نصرت و امداد شاه دین علی موسی‌الرضا

(قائینی، ۱۳۸۸: ۱۴۸ و ۱۵۳)

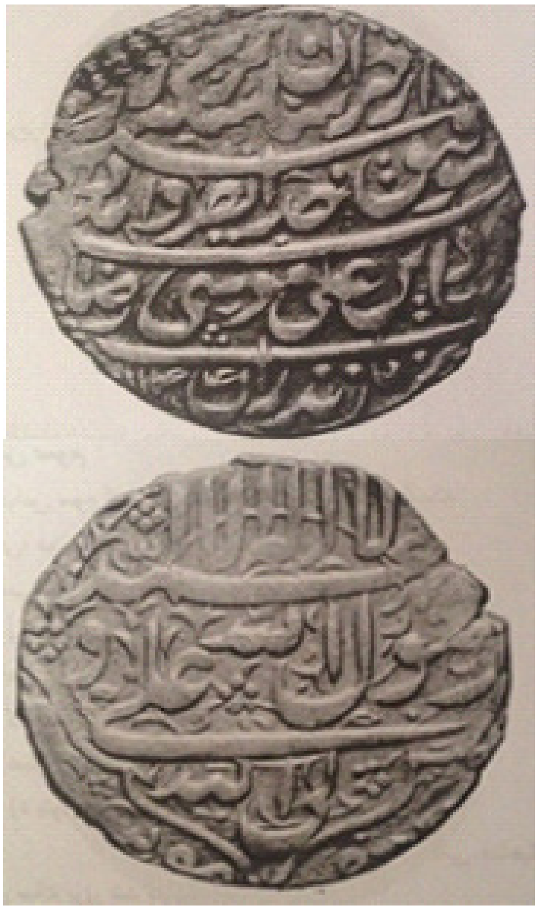
این اولین سکه‌ای است که پس از دوره مأمون عباسی نام امام رضا (ع) به‌صورت ویژه و مستقل در آن ذکرشده است.سال ضرب سکه ۱۱۴۴ هجری و محل ضرب مازندران است. شاه‌طهماسب دوم توسط نادرشاه افشار از قدرت خلع گردید.نادر فرزند هشت‌ماهه طهماسب را به نام شاه‌عباس سوم به سلطنت برداشت و خود به‌عنوان نایب‌السلطنه قدرت را در اختیار گرفت. به نام شاه‌عباس سوم سکه‌ای نقره به وزن ۵ گرم در مازندران ضرب شده که بر روی سکه آمده: لا اله الا الله / محمد رسول‌الله / علی ولی‌الله و پشت سکه به خط نستعلیق یک بیت شعر که نام حضرت رضا (ع) بر آن آمده است:

از خراسان سکه بر زر شد به توفیق خدا

نصرت و امداد شاه دین علی موسی‌الرضا

رابینو در آلبوم سکه‌های خود سکه‌هایی را از شاه‌طهماسب دوّم و عباس سوّم با شعر بالا معرفی می‌کند و آنها را سکه هایی نفیس بر می شمرد.(H. L.Rabiho;1974: 29).

گرچه نادر پس از به قدرت رسیدن به خاطر از بین بردن اختلافات مذهبی و برای جلب رضایت اهل سنت نام دوازده امام و شهادتین و عبارت «علی ولی‌الله» را از سکه‌های خود حذف کرد، بااین‌وجود نادرشاه در آخرین روزهای حیات خود در سال ۱۱۶۰ هـ سکه‌ای ضرب کرد که بر روی آن عبارت «علی بن موسی‌الرضا» نقر شده است.پس از قتل نادر در قسمت‌های غربی ایران کریم‌خان زند و در قسمت‌های شرقی خراسان احمدخان درانی قدرت گرفتند و جانشینان نادر بیشتر در خراسان به مرکزیت مشهد به حکومت پرداختند.

تصویر۳)شعر آورده شده بر روی سکه دوره شاه طهماسب دوم

اولین جانشین نادر علیقلی خان (عادلشاه) در ۱۱۶۱ هـ سکه ضرب نمود که بر آن عبارت «یا علی بن موسی‌الرضا» حک شد. پس از وی برادرزاده دیگر نادر به نام ابراهیم شاه (۱۱۶۱ ـ ۱۱۶۲ هـ) مدت کوتاهی به حکومت رسید و سکه‌ای ضرب کرد با این بیت شعر:

زفیض حضرت باری و سرنوشت قضا

رواج یافت به زر سکه امام رضا

عادلشاه سکه دیگری نیز ضرب نمود که بر آن نام حضرت علی (ع) و امام رضا (ع) هردو با اشاره به نام خودش به‌صورت ایما آمده است:

زبعد نادر دوران، عدالت سکه بر زر شد

به نام شاه دین سلطان علی عالم منوّر شد

(سرافراز، ۱۳۸۵: ۲۶۴)

مشخص است که منظور از شاه دین امام علی (ع) و مراد از سلطان علی، حضرت علی بن موسی‌الرضا (ع) است.

در بین جانشینان نادر طولانی‌ترین زمان حکومت

را شاهرخ (۱۱۶۱ ـ ۱۲۱۰ هـ) نوه نادر دارا بود. وی تا روی کار آمدن آقا محمدخان قاجار مدت طولانی در مشهد حاکمیت داشت و سکه‌های متفاوتی را ضرب نمود، در موزه ملک سکه‌های زیادی نگهداری می‌شود که برخی از آن‌ها متعلق به جانشینان نادر است. دو سکه از شاهرخ وجود دارد که بر آن‌ها این اشعار در احترام به علی بن موسی‌الرضا (ع) نقر شده است:

یک سکه نقره به وزن ۱۱ گرم که در مشهد ضرب گردیده با این بیت

سکه زد از سعی نادر ثانی صاحبقران

کلب سلطان خراسان شاهرخ شاه جهان

(شریعت زاده، ۱۳۹۰: ۲۷۲).

سکه نقره دیگری که در سال ۱۱۶۷ هـ در دارالمرز رشت ضرب گردیده است از جنس نقره به وزن ۱۱/۲ گرم با این بیت شعر:

سکه زد در جهان به حکم خدا

شاهرخ کلب آستان رضا

(شاهد،۱۳۸۹: ۲۱۶)

رابینو نیز سکه‌هایی را از خاندان نادری با شعارهایی در وصف امام رضا (ع) معرفی می‌نماید، از ابراهیم شاه با شعر:

زفیض حضرت باری و سرنوشت قضا

رواج یافت بر زر سکه امام رضا

شاهرخ افشار/ شعار: یا علی موسی‌الرضا را بر سکه خود آورده است.(H. L.Rabiho;1974: 29)

و در سکه‌ای دیگر که رابینو معرفی می‌نماید این بیت شعر درباره امام رضا (ع) حک‌شده است که البته رابینو نتوانسته است به‌خوبی آن را بخواند و مصحح ایرانی کتاب محمد مشیری در صفحه ۲۴ آن را اصلاح‌کرده است:

آنکه باشد کلب سلطان خراسان شاهرخ

روز و شب بر درگهش سایند مهر و ماه رخ

(H.L.Rabino,1974:29)

در دوره پس از قتل نادر چون مدعیانی مانند کریم‌خان زند و آزاد خان افغان در نواحی مرکزی و غربی ایران مدعی بودند جانشینان نادر بیشتر در مشهد و خراسان حضور داشتند و در سکه‌های نام مبارک امام رضا (ع) بیشتر ذکر نمودند.

۳-۲ نام امام رضا (ع) بر سکه‌های دوره قاجاریه

در دوره قاجاریه تحول جدیدی در نقر نام مبارک امام رضا (ع) به وقوع پیوست و آن حک شدن نام آن حضرت علاوه بر سکه بر مدال‌های یادبود است. دو سکه نقره شبیه به هم ضرب مازندران وجود دارد که رابینو آن‌ها را متعلق به محمد حسن خان قاجار پدر آقا محمدخان که هم‌عصر با نادر افشار بوده می‌داند. با توجه به اینکه نامی بر سکه‌ها نقر نگردیده احتمالاً پس از تسلط محمد حسن خان بر استرآباد و مازندران سکه‌ها به یادبود پیروزی‌اش در آنجا ضرب گردیده است البته امکان دارد این سکه متعلق به نادرشاه افشار هم بوده باشد. روی هردو سکه به نام نامی «علی بن موسی‌الرضا» است (معطوفی:۱۳۹۲، ۳۰۷) محمد حسن خان از رقبا و مخالفان نادر افشار بود که پس از قتل نادر در سال ۱۱۶۰ هـ به مدت ده سال تا سال ۱۱۷۰ هـ که به قتل رسید برای به دست آوردن حکومت در سرتاسر ایران تلاش کرد که توفیقی حاصل نکرد. وی که بیشتر بر مازندران و آذربایجان تسلط داشت مبادرت به ضرب سکه نمود که این خود تمهیدی سیاسی و ابزاری برای اعلام حکومت بود. وی سکه‌هایی ضرب کرد که در آن‌ها ارادت خود به امام رضا (ع) را نشان داده و از وی سکه‌هایی با اشعار زیر باقی‌مانده است(تصویر۴):

بزر سکه از میمنت زد قضا

بنام علی بن موسی‌الرضا

شد زیمن دین حق رایج به توفیق خدا

سکه اقبال بر نام علی موسی‌الرضا

(شهبازی فراهانی، ۱۳۸۰: ۱۷۸)

تصویر۴) یکی از سکه‌های محمد حسن خان قاجار ضرب مازندران

(Rabiho;1974: 29)

آقـا محمدخـان قاجـار در سـال ۱۲۰۱ هــ سـکه‌ای از طـلا ضـرب نمـود بـه وزن ۲/۱۱ گـرم، بـر پشـت سـکه نقـر شـده «یـا محمـد» دارالمـرز رشـت و بـر روی سـکه ایـن بیـت آمـده اسـت:

به زر سکه از میمنت زد قضا

بنام علی بن موسی‌الرضا

(شریعت زاده، ۱۳۹۰: ۲۷۸)

در سـال ۱۲۴۱ هــ فتحعلـی شـاه قاجـار سـکه‌ای از جنـس نقـره بـه وزن ۲/۷ گـرم ضـرب نمـود کـه بـر روی آن نـام فتحعلـی شـاه و بـر پشـت سـکه: یـا الله، ضـرب مشـهد امـام علیه‌السـلام نقـر شـده اسـت، در سـال ۱۲۶۴ هــ ناصرالدین‌شـاه قاجـار سـکه از جنـس نقـره بـه وزن ۵ گـرم ضـرب نمـود کـه در پشـت سـکه ضـرب ارض اقـدس امـام علیه‌السـلام نقـر شـده اسـت. در سـال ۱۲۸۱ سـکه طـلا توسـط ناصرالدین‌شـاه ضـرب شـده کـه در پشـت آن سـکه نقـر شـده اسـت ضـرب فـی مشـهد الرضـا علیه‌السـلام و در سـال ۱۲۹۱ هــ ناصرالدین‌شـاه سـکه‌ای از طـلا بـه وزن ۵/۵ گـرم ضـرب نمـود بـر پشـت سـکه «السـلطان علـی بـن موسـی‌الرضا علیـه التحیـهٔ و الثنـا» نقـر شـده اسـت (شـریعت زاده، همـان ۲۸۰ تـا ۲۸۳). در سـال ۱۳۱۴ هــ و پـس از قتـل ناصرالدین‌شـاه قاجـار سـکه بسـیار جالبـی بـه یادبـود امـام رضـا بـه شـرح ذیـل ضـرب شـده اسـت(تصویر ۵):

تصویر۵)سکه یادبود امام رضا(ع)پس از قتل ناصرالدین شاه

از خانـدان قاجـار افـراد دیگـری نیـز نـام امـام رضـا را بـر سـکه‌های خـود نقـر نمودند.برخـی از حکمرانـان محلـی و کسـانی کـه سـر سـتیز بـا پادشـاهان قاجـار داشــتند و علیـه آنـان عصیـان نمودنـد نیـز بـرای اعـلام اسـتقلال سـکه بـه نـام خـود زدنـد؛ ازجملـه: حسـن‌خان سـالار پسـر پنجـم الهیارخـان آصـف الدولـه کـه مـادرش مریـم خانـم دختـر فتحعلـی شـاه بـود و در خراسـان حکومـت می‌کـرد در مشـهد علیـه محمدشـاه قاجـار دسـت بـه شـورش برداشـت (شـمیم، ۱۳۸۷: ۲۹۶). وی حکومـت خـود را الهام‌یافتـه از امـام رضـا می‌دانسـت ولـی عاقبـت بـه همـراه پسـرش اصـلان خـان و بـرادرش محمدعلی‌خـان در شـب دوشـنبه ۱۶ جمادی‌الثانـی ۱۲۶۶ قمـری در مشـهد بـه دسـتور محمدشـاه قاجـار اعـدام شـدند. وی در هنـگام حاکمیـت در مشـهد سـکه‌هایی ضـرب کـرد بـر ایـن سـکه‌ها یـک بیـت شـعر نقـر شـده اسـت کـه نـام مبـارک امـام رضـا را آورده اسـت:

سکه بر زر می‌زند سالار دین

بازویش بسته امام هشتمین

(شهبازی، ۱۳۸۰: ۱۸۷)

در سـال ۱۲۹۵ هــ ناصرالدین‌شـاه سـکه زرینـی بـه خاطـر کشـف معـدن طـلا در خراسـان ضـرب نمـود کـه روی آن عبـارت: «السلطان علـی بـن موسـی‌الرضا علیـه التحیـهٔ والثنـاء» و پشـت مـدال عبـارت: اوّل نمونـه طـلای معـدن خراسـان اسـت کـه در ضرابخانـه دولتـی سـکه شـد منقـوش شـده اسـت (همـان: ۱۵۳).

۳-۳نـام امـام رضـا (ع) بـر سـکه‌های دوره پهلـوی

پررونق‌تریـن دوران از جهـت بزرگداشـت مقـام والای امـام رضـا (ع) دوره پهلـوی بـود. بـا اینکـه ایـن خانـدان اعتقـادات مذهبـی محکمـی نداشـتند امـا بـه تکریـم امـام رضـا (ع) بـه خاطـر مسـائل سیاسـی و مذهبـی توجـه داشـتند، رضاشـاه پـس از تثبیـت قـدرت خـود در سـال ۱۳۱۲ شمسـی سـکه نقـره‌ای بـه وزن ۳/۵ گـرم ضـرب نمـود کـه بـر روی سـکه نقـر شـده بـود «السـلطان علـی بـن موسـی‌الرضا»؛(تصویر ۶).

فرزنـد وی محمدرضـا پهلـوی از سـال ۱۳۲۸ شمسـی کـه فعالیت‌هـای سیاسـی مذهبی‌هـا خصوصـاً آیـت‌الله سـید ابوالقاسـم کاشـانی افزایش‌یافتـه بـود در جهـت

تصویر۶) سکه رضاشاه پهلوی، السلطان علی ابن موسی‌الرضا

بـه دسـت آوردن دل مـردم و جناح‌هـای مذهبـی فعالیت‌هـای فرهنگـی و مذهبـی خـود را گسـترش داد. در همیـن راسـتا یکـی از کارهایـی کـه وی در دسـتور کار قـرار داد ضـرب سـکه‌های رایـج و یادبـود بـه مناسـبت‌های مختلـف و اعیـاد مذهبـی و میـلاد حضـرت علـی (ع) و امـام رضـا (ع) بـود. عـلاوه بـر آن محمدرضـا پهلـوی یـک سـنت قدیمـی را کـه تقریبـاً از ابتـدای روی کار آمـدن دولـت شـیعه‌مذهب صفـوی از رونـق افتـاده بـود دوبـاره احیـاء کـرد و آن نقـر آیـات قرآنـی بـر سـکه‌ها بـود. وی پـس از تشـکیل سـاواک و سـرکوب نیروهـای مذهبـی مخالـف خـود در صـدد برآمـد به‌عنـوان یـک پادشـاه مسـلمان و متدیـن خـود را نشـان دهـد.

بنابرایـن در بحـث رواج سـکه‌ها در ابتـدا سـکه‌ای طـلا در سـال ۱۳۳۷ شمسـی ضـرب نمـود و آیـه: «وان‌یـکاد الذیــن کفــرو لیزلقونــک بابصارهــم لمــا ســمعواالذکر و یقولـون انــه لمجنــون و ماهــو الا ذکــر للعالمیــن» را نقـر نمـود کـه گویـا ضـرب ایـن سـکه بـه خاطـر سـوء قصدهایـی بـود کـه وی از آن‌هـا جـان سـالم بـه در بـرده بـود، امـا در سـال‌های بعـد در سـکه‌های یادبـود و غیـر رایـج پولـی یعنـی سـکه‌های طـلا و نقـره آیـه ۳۳ سـوره توبـه را بـه کار بـرد: «محمـد رسـول‌الله ارسـله بالهـدی و دیـن الحـق لیظهـره علـی الدیــن کلــه و لــو کــره المشــرکون» ایــن آیــه جــزو اولیـن آیه‌هایـی بـود کـه از ابتـدای ضـرب نخسـتین سـکه‌های اسـلامی تـا فروپاشـی خلافـت عباسـی بـر سـکه‌های تمامـی خلفـا و پادشـاهان مسـلمان نقـر شـده بـود. شـاید هـدف محمدرضـا پهلـوی آن بـود کـه خـود را در ردیـف پادشـاهان و خلفـای اسـلامی نشـان دهـد. گرچـه بـه خاطـر نظـر منفـی کـه از نظـر نقـر آیـات قرآنـی بـر سـکه‌ها وجـود داشـت وی جـرأت نکـرد بـر سـکه‌های رایـج و پولـی آیـات قرآنـی را حـک نمایـد.

محمدرضـا پهلـوی در بحـث اسـتفاده از شـعائر مذهبـی از سـال ۱۳۲۸ ش به‌طـور مرتـب هرسـال در یازدهـم ذی‌القعـده کـه سـال روز میـلاد حضـرت رضـا علیه‌السـلام اسـت سـکه‌های یادبـودی را در حـد وسـیع ضـرب می‌نمـود.

ازجملـه سـکه‌های وی یکـی سـکه‌های برنجـی و برنـزی بـود کـه هرسـال به‌صـورت متفـاوت بـا نقشـی از گنبـد یـا ضریـح امـام رضـا و یـا بـا نقش‌هایـی از گنبـد و گل‌دسـته‌ها و ضریـح مطهـر و عبارت‌هایـی از قبیـل: بیـاد فرخنـده میـلاد هشـتمین امـام علـی بـن موسـی‌الرضا علیه‌السـلام یـا السـلطان ابوالحسـن علـی بـن موسـی‌الرضا ضـرب و توزیـع می‌گردیـد. گـروه دیگـر سـکه‌های طـلا و نقـره بـود کـه هرسـاله بـا همـان شـعائر مذهبـی و گنبـد و بـارگاه و گل‌دسـته‌های حـرم مطهـر در اوزان مختلـف ضـرب می‌گردیـد. ایـن عمـل تـا آخریـن سـال حکومـت محمدرضـا پهلـوی (۱۳۵۷) ادامـه یافـت کـه امـروزه هنـوز نمونه‌هـای بسـیار و قابل‌توجهـی از سـکه‌های یادبـود امـام رضـا (ع) وجـود دارد.

در سـال ۱۳۲۸ شمسـی سـکه‌ای بـه وزن ۹ گـرم از جنـس نقـره ضـرب شـده اسـت کـه روی سـکه لا الـه الا الله/ محمـد رسـول‌الله/ علـی ولـی‌الله و در پشـت سـکه نقـر شـده اسـت. بـه میمنـت هـزار و دویسـت و بیسـتمین سـال میـلاد بـا سـعادت امـام علـی بـن موسـی‌الرضا (۱۳۵۸ هــ) در سـکه دیگـری کـه در سـال ۱۳۳۱ ش ضـرب گردیـده بـه وزن ۹ گـرم از جنـس طـلا روی سـکه لا الــه الا الله / محمـد رسـول‌الله/ علـی ولـی‌الله در پشـت سـکه نقـر شـده: بـه میمنـت جشـن ۱۲۲۳ سـال میـلاد بـا سـعادت امـام علـی بـن موسـی‌الرضا (۱۳۷۱ هــ) در سـال ۱۳۳۳ ش سـکه‌ای ۷ گرمـی ضـرب شـده اسـت در پشـت سـکه نقـر شـده اسـت: بـه میمنـت جشـن ۱۲۲۵ سـال میـلاد با سـعادت امـام رضـا (۱۳۷۳ هــ) در سـال ۱۳۳۶ ش تحـول مهـم دیگـری در ضـرب سـکه‌های یادبـود امـام رضـا (ع) بـه وقـوع پیوسـت و آن منقـوش شـدن نقـش ضریـح حضـرت رضـا بـود.

بـر روی سـکه‌ای طـلا بـه وزن ۱۱ گـرم ضریـح حضـرت رضـا نقـر شـد و در پشـت آن نوشته‌شـده اسـت: بیـاد فرخنـده میـلاد هشـتمین امـام علـی بـن موسـی‌الرضا علیه‌السـلام یازدهـم ذیقعـده الحـرام ۱۴۸ هــ ق (روز و مـاه و سـال تولـد امـام رضـا).

در سـال ۱۳۴۵ شمسـی، محمدرضـا پهلـوی سـکه‌ای طـلا بـه وزن ۴/۵ گـرم ضـرب نمـود بـا نقشـی از ضریـح مطهـر حضـرت امـام رضـا (ع) و در پشـت سـکه در وسـط آن نقـر شـده اسـت «السـلطان علـی بـن موسـی‌الرضا ۱۱ ذیقعـده ۱۳۸۵ هــ ق (همـان: ۳۲۵) جالـب اسـت کـه در ایـن سـکه بـرای اولیـن بـار پـس از ۷۲۹ سـال کـه از سـقوط بغـداد توسـط هلاکوخـان مغـول می‌گـذرد آیـه ۳۳ سـوره توبـه کـه

جـزو اولیـن آیاتـی بـود کـه حکمرانـان مسـلمان بـر سـکه خـود نقـر می‌کردنـد دوبـاره نوشـته شـد آیـه مشـهور: «ارسـله باالهـدی و دیـن الحـق لیظهـره علـی الذیـن کلـه و لـو کـره المشـرکون» کـه بـر ابتـدای ایـن آیـه ماننـد دوران قبـل عبـارت محمـد رسـول‌الله اضافه‌شـده است.شـاید نقـر آیـه در ایـن زمـان بـه خاطـر آن باشـد کـه ایـن آیـه بـر سـکه حضـرت امـام رضـا (ع) کـه در دوره مأمـون ضـرب شـده نیـز وجـود داشـته اسـت.

در سـال ۱۳۴۵ شمسـی بـرای اولیـن بـار سـکه‌ای طـلا بـه وزن ۴/۵ گـرم ضـرب شـد کـه در آن گنبـد بـارگاه امـام رضـا (ع) بـا دوگلدسـته نقـش شـده بـود بـر پشـت سـکه در وسـط عبـارت: السـلطان ابوالحسـن علـی بـن موسـی‌الرضا ۱۱ ذیقعـده ۱۳۸۹ و در حاشـیه اطـراف پشـت سـکه آیـه ۳۳ سـوره توبـه نقـر شـده بـود. در سـال‌های بعـد تقریبـاً همه‌سـاله سـکه‌هایی بـا همیـن مشـخصات بـا نـام امـام رضـا و گنبـد و بـارگاه و گلدسـته‌های حـرم مطهـر ضـرب گردیـده اسـت کـه ایـن عمـل تـا سـال ۱۳۵۷ شمسـی ادامـه یافتـه اسـت (شـریعت زاده،۱۳۹۰: ۳۲۸-۳۳۰)(تصویر۶). یـک سـکه اسـتثنایی در دوره محمدرضـا پهلـوی ضـرب

تصویر۶)سکه طلا با نقش گنبد بارگاه امام رضا(ع)

شـده از جنـس نقـره کـه سـال ضـرب آن مشـخص نیسـت. وزن آن ۴ گـرم اسـت. بـر هـر دو طـرف، رو و پشـت سـکه تصویـری از حـرم امـام رضـا نقـش بسـته اسـت. بـر روی سـکه تصویـری از گنبـد گلدسـته و ایـوان طـلا و اطـراف آن نوشته‌شـده اسـت «السـلطان علـی بـن موسـی‌الرضا» بـر پشـت سـکه تصویـر ضریـح امـام رضـا و نوشته‌شـده «السـلطان علـی ابـن موسـی‌الرضا»(تصویر۷).

و سـکه دیگـری از طـلا بـه وزن ۱۱/۵ گـرم روی

تصویر۷)سکه طلا با تصویریازحرم رضا(ع)،دوره محمد رضا پهلوی

سـکه تصویـر ضریـح امـام رضـا و نوشته‌شـده اسـت: «زیـارت امـام رضـا علیه‌السـلام» و در پشـت سـکه نوشته‌شـده اسـت: «یـا ثامن‌الائمـه» (همـان: ۳۳۰) (تصویـر۸).

تصویر۸)سکه با نقش ضریح امام رضا(ع)

در دوره محمدرضـا پهلـوی مدال‌هایـی بـه مناسـبت‌های گوناگـون ساخته‌شـده اسـت. در سـال ۱۳۳۹ شمسـی مدالـی از جنـس نقـره ضـرب شـده اسـت کـه بـر روی آن ضریـح امـام رضـا بـا فضـای داخلـی حـرم کـه ضریـح در آن قـرار دارد و در پشـت ایـن مـدال در حاشـیه نقـر شـده اسـت: در عهـد سـلطنت و تولیـت محمدرضـا پهلـوی شاهنشـاه ایـران. در وسـط نقـر شـده: بیـاد فرخنـده میـلاد هشـتمین امـام علـی بـن موسـی‌الرضا علیه‌السـلام یازدهـم ذی‌القعـده الحـرام ۱۴۸ هــ ق.

یـک مـدال طـلای جالـب دیگـر در سـال ۱۳۴۹ ضـرب گردیـده کـه یـک روی آن گنبـد امـام رضـا (ع) بـا دو گلدسـته و بـر روی دیگـر آن شـخص محمدرضـا پهلـوی در کنـار ضریـح امـام رضـا در حـال زیـارت حک‌شـده اسـت و بـر حاشـیه بـالای سـکه نوشته‌شـده: «شاهنشـاه آریامهـر در حـرم مطهـر حضـرت رضـا علیه‌السـلام». محمدرضـا پهلـوی ایـن سـکه را در زمـان راه‌انـدازی جشـن‌های ۲۵۰۰ سـاله

که از طرف جناح‌های سیاسی و مذهبی موردانتقاد قرارگرفته بود، ضرب نمود تا از اتهامات غیرمذهبی بودن خود را مبرا سازد.

٤- نتیجه گیری

شیعیان و پیروان ائمه اطهار از صدر اسلام در تلاش بودند که نام ائمه را در سکه‌ها نقر نمایند. گرچه نام حضرت علی (ع) و امام رضا (ع) در سکه‌های دوره اولیه اسلامی وجود دارد، اما از دوره ایلخانی، به‌خصوص غازان خان، نام ائمه اطهار به‌طور رسمی در سکه‌ها آورده شد. ضرب سکه‌های طلا و نقره به نام امام رضا(ع) و نوشتن نام آن حضرت بر سکه‌ها از سال ۲۰۲ هجری و از دوره مأمون عباسی آغاز گردید. اولین سکه به نام ایشان در خراسان در شهرهای مرو و سمرقند و در مرحله بعد در اصفهان ضرب گردید که در آن‌ها آن حضرت «ولیعهد مسلمین» نامیده شده‌اند نه ولیعهد مأمون.به علت محبوبیت امام رضا (ع) در بین مردم حتی پس از شهادت امام ضرب سکه به نام ایشان رواج داشته است. بسیاری از پادشاهان چون از نفوذ معنوی امام رضا(ع) در بین مردم آگاهی داشتند، تلاش نمودند با نشان دادن ارادت خود به آن امام همام بر میزان محبوبیت خود بیفزایند؛ بنابراین ضرب سکه به نام آن حضرت در دوران صفویه، پهلوی اول و دوم نشان دهنده جایگاه معنوی آن امام همام در تمام اعصار میان حاکمان و فرمانروایان ایران بوده است.

کتابنامه

اشپولر، برتولد. (۱۳۶۸). تاریخ مغول در ایران. ترجمه محمود میر آفتاب. تهران: انتشارات علمی و فرهنگی. چ ۳.
بویل، آ، جی. (۱۳۶۶). تاریخ ایران کمبریج. ترجمه حسن انوشه. ج ۵ . تهران: امیرکبیر.
بیانی، سوسن. (۱۳۷۹). «تبلور عهد مغول در آئینه فلز». مجموعه مقالات اولین سیمینار تاریخی هجوم مغول به ایران و پیامدهای آن. ج ۱ تهران: دانشگاه شهید بهشتی.
بیهقی، ابوالفضل محمد بن حسین. (۱۳۷۵). تاریخ بیهقی. تصحیح علی اکبر فیاض. مشهد دانشگاه فردوسی مشهد.
ترابی طباطبائی، سیدجمال. (۱۳۴۷). «سکه‌های اسلامی دوره ایلخانی و گورکانی» تبریز مردادماه ۱۳۴۷. نشریه شماره ۳ . موزه آذربایجان شرقی.
ترابی طباطبائی، سید جمال. (۱۳۵۰). «سکه‌های شاهان اسلامی ایران». نشریه موزه آذربایجان. ش ۵ ص ۱
رشیدالدین فضل‌الله همدانی. (۱۳۵۸ / ۱۹۴۰). تاریخ مبارک غازانی. به سعی کارلیان چاپ انگلستان.
زیدان، جرجی. (۱۹۱۶). «النقودالعربیه القدیمه (القسم الاول). فی نقودالارتقین والأتابکین والأیوبیین». ج ۴۹. مجله المقتطف قاهره مصر. ص ۵۸ و ۴۹.
سرافراز، علی اکبر؛ آورزمانی، فریدون. (۱۳۸۵). سکه‌های ایران از آغاز تا دوران زندیه. تهران: سازمان سمت. چ ۵
شاهد، احمد. (۱۳۸۹). سیری در سکه‌های شاهان ایران از آغاز تا پایان ضرب سکه. اسفراین: انتشارات آستوئن.
شریعت زاده، سید علی اصغر. (۱۳۹۰). سکه‌های ایران زمین از دوره هخامنشی تا پایان دوره پهلوی (مجموعه سکه‌های مؤسسه کتابخانه و موزه ملی ملک). تهران: انتشارات پازینه و موزه ملک.
شمس اشراق. (۱۳۶۹). نخستین سکه‌های امپراطوری اسلام. دفتر خدمات فرهنگی استاک. اصفهان : چاپ پویا.
شمیم، علی اصغر. (۱۳۷۸). ایران در دوره سلطنت قاجار. تهران: ناشر بهزاد.
شهبازی فراهانی، داریوش. (۱۳۸۰). تاریخ سکه در دوران قاجار. تهران: انتشارات بودکه یی.
شیخ صدوق. (۱۳۹۲). عیون اخبار الرضا. مترجم محمد تقی نجفی اصفهانی. انتشارات نبوغ.
طبری، ابی جعفر محمد بن جریر. (بی تا). تاریخ الامم والملوک. تحقیق محمدابوالفضل ابراهیم. بیروت: دارسویدان
قائینی، فرزانه. (۱۳۸۸). سکه‌های دوره صفویه. اسفراین: نشر پازینه.
معطوفی، اسدالله. (۱۳۹۲). سکه‌های طبرستان. گرگان و استر آباد. تهران: مؤسسه فرهنگی پازینه.
مقریزی، تقی الدین احمد بن علی. (۱۹۶۷). النقود الاسلامیه المسمی بشدور العقود فی ذکر النقود. تحقیق و اضافات محمد السید بحرالعلوم. الطبعهٔ الخامسه. نجف: منشورات مکتبهٔ الحیدریه و مطبعتها.
یعقوبی، ابن واضح. (۱۳۵۶). تاریخ یعقوبی. ترجمه محمد ابراهیم آیتی. ج ۲. تهران: بنگاه ترجمه ونشر کتاب.

H.L.Rabino di borgomale. (1974). Album of coins, medals,and seals of the shahs of Iran (1500- 1948) Edited by M.Moshiri ; Amir Kabir publications Organization